

Criticism of the Legislature's Approach to the Cost of Justice Services with a Look at the Principles of Fair Trial and UK Law

Pejman Mohammadi^{1*}, Khalil Ahmadi², Milad Kianpouriannejad³

1. Professor, Department of Intellectual Property, Faculty of Law, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

*Corresponding Author: Email: P.mohamadi@modares.ac.ir

2. Associate Professor, Department of Law, Faculty of Law and Political Science, Shahid Chamran University, Ahvaz, Iran.

Email: Khalilahmadi56@gmail.com

3. PhD Student in Private Law, Faculty of Law, University of Judicial Sciences and Administrative Services, Tehran, Iran.

Email: ascu.lts@gmail.com

ABSTRACT

The expansion of government activities and the development of administrative structures for the provision of public services and the fulfillment of the economic, cultural, and social rights of the people require that there be costs in return for the provision of these services; The judiciary is one of the public services to which the government owes and the belief that litigation is free should be discarded, but the costs of resolving disputes should not be such as to undermine the principles of fair trial or impose a financial burden. Impose a burden on plaintiffs. The provision of judicial services cannot and should not be sought only to generate revenue and neglect other purposes of litigation; Attention to goals such as reducing lawsuits, directing people to alternative institutions by gaining their trust in the judiciary, improving the quality and quantity of proceedings

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:
Shahr-e Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.48300/JLR.2022.334922.2019

Received:
26 April 2022

Accepted:
17 August 2022

Published:
4 June 2024

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

and rulings, and finally the satisfaction of the parties to the dispute and the outcome of the lawsuit, can provide the necessary income. The judiciary also guarantees its social goals, and in fact, with a comprehensive view of all goals, it is possible to provide a suitable criterion for determining the costs of litigation, and in this regard, legal principles should not be violated.

The present research has been descriptive-analytical and with a documentary and study method, with an applied purpose, the effect of litigation costs on the principles of fair trial and a critique of the approach of the legislature and the judiciary towards this institution.

Keywords: Litigation Costs, Fair Trial, Access to Justice, Judicial Income, UK Law, Barriers to Litigation.

Excerpted from the M.A. dissertation entitled "The Legal System of Proceedings in Iran and England and Its Relationship with Fair Proceedings", Faculty of Law and Political Science, Shahid Chamran University, Ahvaz, Iran.

Funding: The author(s) received no financial support (funding, grants, and sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author contributions:

Pejman Mohammadi: Data Curation, Writing - Review & Editing, Supervision.

Khalil Ahmadi: Data Curation, Writing - Review & Editing, Supervision.

Milad Kianpouriannejad: Formal analysis, Investigation, Resources, Writing - Original Draft.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Mohammadi, Pejman, Khalil Ahmadi & Milad Kianpouriannejad. "Criticism of the Legislature's Approach to the Cost of Justice Services with a Look at the Principles of Fair Trial and UK Law". *Journal of Legal Research* 23, no. 57 (June 4, 2024): 533-564.

Extended Abstract

Receiving cost of proceeding is prohibited in Islamic jurisprudence and Islamic scholars agree on its prohibition. From the legal point of view, the idea of a right for one person requires the idea of a duty on another, and these two categories are always linked together. the right to litigation in the constitution was regarded as one of the rights of the people and the government is obliged to provide it. However, the expansion of government activities and the development of administrative organizations to provide public services and fulfill the economic, cultural and social rights of the people require that fees be charged for providing these services. Justice is one of the public services that the government is obligated to, and the belief that the trial is free should be abandoned. The need to pay legal fees for filing lawsuits has always been a point of dispute among lawyers. Some jurists, referring to the freedom of judgment in Islam and the principle of free justice in some legal systems, including France, believe that courts should not be a place to generate income.

In the economic analysis of judicial institutions, those in favor of collecting legal fees also consider not receiving legal fees as an increase in public costs, a decrease in economic efficiency, and a pressure on resources. The cost of proceedings is one of the most important indicators of the quality control of proceedings and one of the manifestations of the principle of proportionality that It affects the principles of fair proceedings, including the principle of equality between the parties in weapons, the right to sue and access to justice, the speed and accuracy of the proceedings. The cost of proceedings is an important element in the proceedings, which is effective in the realization of civil justice and the satisfaction of the litigants with the judicial system. It must be accepted that not predicting the cost of litigation creates a problem as much as its high cost. To the extent that the cost of litigation is lower or the possibility of returning the costs paid to the claimant is available, the number of lawsuits will be increased by the same amount. As a result, the number of cases has increased and it leads to the prolongation of the trial time and ultimately the decrease of accuracy and increase of carelessness in votes. In proceedings, the principle is to reduce the economic cost and mistakes, but this does not mean that the proceedings are free. In fact, the reasonableness and conventionality of the costs should be considered as the balance between the two beliefs of free or costly proceedings. Therefore, these costs should be determined in a systematic manner and in accordance with logical criteria and based on rational and purposeful criteria. but the review of Iranian regulations regarding the cost of the prosecution shows that the legislator has given priority to the provision of financial resources and resolving their needs before it is aimed at reducing

disputes. Examining the various approvals of recent years regarding the cost of litigation in Iran shows its continuous increase. In English law, in contrast to Iranian law, matching the costs with the litigation and the proceedings is a higher priority. Also, the English legislator pays great attention to facilitating citizens' access and speeding up proceedings. It is necessary to predict the cost of the proceedings to avoid false lawsuits but it should not be so high that it distorts the principles of fair proceedings or imposes a heavy financial burden on the litigants. abstract the provision of justice services cannot and should not only be seeking to generate revenue and neglect other purposes of the procedure. Paying attention to goals such as reducing the number of lawsuits, guiding people towards alternative institutions by gaining their trust in the judicial system, improving the quantitative and qualitative level of proceedings and decisions issued, and finally the satisfaction of the parties to the dispute with the process of the proceedings and the outcome of the lawsuit, can provide the necessary income. The judicial system must also guarantee its social goals. in fact, with a comprehensive look at all objectives, it is possible to provide a suitable criterion for determining the costs of the prosecution, and in this regard, it should not violate the legal principles and regulations.

In this article, by using various research sources, a descriptive-analytical review and criticism of some laws and regulations of Iran regarding the cost of litigation has been done. With the aim of providing appropriate solutions to determine the cost of litigation and to eliminate the shortcomings in Iran's laws, in this research, the laws of England and the principles of fair proceedings have also been studied.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نقدی بر رویکرد قانون‌گذار نسبت به وضع تعرفه خدمات دادگستری با نظر به اصول دادرسی منصفانه و حقوق انگلستان

پژمان محمدی^۱، خلیل احمدی^۲، میلاد کیانپوریان نژاد^۳

۱. استاد، گروه مالکیت‌های فکری، دانشکده حقوق، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

*نویسنده مسئول: P.mohamadi@modares.ac.ir

۲. دانشیار، گروه حقوق، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شهید چمران، اهواز، ایران.

Khalilahmadi56@gmail.com

۳. دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری، تهران، ایران.

ascu.lts@gmail.com

چکیده:

گسترش فعالیت‌های دولت و توسعه تشکیلات اداری برای عرضه خدمات عمومی و ایفای حقوق اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی مردم ایجاب می‌کند که در مقابل ارائه این خدمات هزینه‌هایی دریافت شود؛ دادگستری از جمله خدمات عمومی است که دولت موظف به آن است و اعتقاد بر مجانی بودن دادرسی را باید کنار گذاشت؛ اما هزینه‌هایی که برای رسیدگی به اختلافات مقرر می‌شود، نباید به میزانی باشد که اصول دادرسی منصفانه را مخدوش و یا بار مالی سنگینی بر دادخواهان تحمیل کند. از ارائه خدمات دادگستری نمی‌توان و نباید تنها به دنبال درآمدزایی بود و از سایر اهداف دادرسی غافل شد؛ توجه به اهدافی چون کاهش دعاوی مطروحه، هدایت مردم به سمت نهادهای جایگزین با جلب اعتماد ایشان به دستگاه قضایی، ارتقای سطح کمی و کیفی رسیدگی‌ها و آرای صادره و در نهایت رضایت طرفین اختلاف از جریان دادرسی و نتیجه دعوا، می‌تواند ضمن تأمین درآمدهای لازم دستگاه قضایی، اهداف اجتماعی آن را نیز تضمین نماید. در واقع با نگاه

پژوهش‌های حقوقی

نوع مقاله:

پژوهشی

DOI:

10.48300/JLR.2022.334922.2019

تاریخ دریافت:

۶ اردیبهشت ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش:

۲۶ مرداد ۱۴۰۱

تاریخ انتشار:

۱۵ خرداد ۱۴۰۳

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهش‌های حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز 4.0 Creative Commons Attribution Non-Commercial منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد مراجعه کنید.

جامع به همه اهداف است که می‌توان معیار مناسبی را برای تعیین هزینه‌های دادرسی ارائه داد و در این راستا نباید اصول حقوقی و قانونی را نقض کرد. پژوهش حاضر به صورت توصیفی - تحلیلی و با روش اسنادی و مطالعاتی، با هدف کاربردی، به تأثیر هزینه دادرسی بر اصول دادرسی منصفانه و نقد رویکرد قانون‌گذار و دستگاه قضایی نسبت به این نهاد پرداخته است.

کلیدواژه‌ها:

هزینه دادرسی، دادرسی منصفانه، دسترسی به دادگستری، درآمدهای قضایی، حقوق انگلستان، موانع دادرسی.

برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان «نظام حقوقی هزینه دادرسی در ایران و انگلستان و ارتباط آن با دادرسی منصفانه»، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شهید چمران، اهواز، ایران.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

پژمان محمدی: نظارت بر داده‌ها، نوشتن - بررسی و ویرایش، نظارت.
خلیل احمدی: نظارت بر داده‌ها، نوشتن - بررسی و ویرایش، نظارت.
میلاذ کیانپوریان‌نژاد: تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نوشتن - پیش‌نویس اصلی.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

محمدی، پژمان، خلیل احمدی و میلاذ کیانپوریان‌نژاد. «نقدی بر رویکرد قانون‌گذار نسبت به وضع تعرفه خدمات دادگستری با نظر به اصول دادرسی منصفانه و حقوق انگلستان». مجله پژوهش‌های حقوقی ۲۳، ش. ۵۷ (۱۵ خرداد ۱۴۰۳): ۵۳۳-۵۶۴.

مقدمه

تعرفه خدمات قضایی در حقوق ایران، حسب مرحله رسیدگی یا مرجع رسیدگی کننده، متغیر بوده و علاوه بر تغییر نرخ هزینه‌های دادرسی، این هزینه‌ها به موازات ارزش خواسته دعوا نیز کاهش یا افزایش پیدا می‌کند. در نگاه نخست، به نظر می‌رسد که دستگاه قضایی با اتخاذ این معیار در اخذ هزینه‌ها، درآمد زیادی را به حساب خود روانه می‌سازد اما باید گفت که افزایش تعرفه‌ها و ارائه درصدهای ثابت برای اخذ هزینه دادرسی نتوانسته است هدف «درآمدزایی» را نیز که با اقدامات فراقانونی دنبال می‌شود، به شکلی مناسب برآورده نماید.

حقوق انگلستان از دو شیوه هزینه‌های ثابت و درصدهای ثابت از ارزش خواسته، توأمان استفاده نموده است. با این توضیح که برای دعاوی با خواسته پولی به میزان ۱۰۰۰۰۰ پوند تا ۲۰۰۰۰۰ پوند، بنا بر نوع پرداخت هزینه دادرسی، ۴/۵٪ یا ۵٪ ارزش خواسته را به‌عنوان هزینه دادرسی پیش‌بینی نموده است و در سایر دعاوی، با تعیین حداقل و حداکثر ارزش دعوا، مبلغ مشخصی را قرار داده است و میزان آن را در سقف ۱۰۰۰۰ پوند متوقف می‌کند.^۱

در صورت طی مراحل بدوی، وخواهی، تجدیدنظر یا فرجام‌خواهی و اعاده دادرسی نسبت به یک دعوی با خواسته وجه نقد، در ایران معادل ۱۸-۱۹ درصد ارزش خواسته به‌عنوان هزینه دادرسی از طرفین دعوا اخذ می‌شود. حال اگر حکم صادره شرایط اعتراض ثالث به خود را داشته باشد، ۵/۵٪ دیگر باید به هزینه‌های مذکور علاوه گردد. مبالغ سنگینی که حتی موجب رضایت محکوم‌له نیز نخواهد بود و فرسنگ‌ها از یک دادرسی منصفانه و عدالت قضایی فاصله دارد (اضافه کنید بر هزینه‌های مذکور هزینه اجرای حکم (۵٪) و دیگر هزینه‌های مربوط به دادرسی را). خواهانی که با صرف هزینه‌های زیاد و طی مسیر طولیل به رأی قطعی دست یافته و به مسیر اجرا قدم می‌گذارد، قطعاً در مقام سنجش سود و زیان خویش از دادرسی، تناسب ارزش به‌دست‌آمده از دادرسی با هزینه‌های آن را ارزیابی می‌کند^۲ و با این احتمال که در بازستاندن اصل طلب و خسارات و هزینه‌های خود از محکوم‌علیه، به جهت عدم ملاتت او ناکام بماند، کارایی و منصفانه بودن دادرسی را به قضاوت می‌گذارد. به نظر می‌رسد که از مسیر دادگستری ما، قضاوت مذکور بر عدم کیفیت دادرسی و نامناسب بودن آن باشد.

ضرورت پرداخت هزینه دادرسی برای طرح دعوا همواره محل اختلاف میان حقوق دانان بوده است؛

1. Civil Fees Order. 1.1-1.2

۲. مجید عارفعلی، «هزینه دادرسی مدنی، پیوند حقوق و اقتصاد»، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، ۳۰۹ (۱۳۹۷)، ۲۵۸.

برخی با اعتقاد به رایگان بودن قضاوت در اسلام^۳ و جریان داشتن اصل رایگان بودن دادگستری در برخی نظام‌های حقوقی از جمله فرانسه^۴، نظر بر این دارند که: «محاکم نباید منبع دخل قرار داده شوند.»^۵ موافقین اخذ هزینه دادرسی نیز در تحلیل اقتصادی نهادهای قضایی، عدم دریافت هزینه دادگستری را به معنای افزایش هزینه‌های عمومی، کاهش کارآمدی اقتصادی و فشار بر منابع می‌دانند.^۶ بنابراین «بین تز «مجانی بودن دادرسی» و آنتی‌تز «رایگان بودن دادرسی» باید به یک سنتز معتقد بود و آن «اخذ هزینه دادرسی معقول و متعادل» است.»^۷ به نحوی که هم از طرح دعوی واهی جلوگیری شود^۸ و هم موجب محرومیت مردم از تظلم به دادگستری به دلیل گزاف بودن هزینه‌ها نگردد.

۱- جایگاه فقهی هزینه دادرسی

دریافت اجرت برای قضاوت، در آثار برخی از فقها، ذیل مبحث رشا و ارتشا بررسی و از مصادیق رشوه و مطلقاً حرام دانسته شده است.^۹ گروهی از فقها نیز در خصوص اخذ اجرت بر واجب و جواز یا حرمت ارتزاق از بیت‌المال به تفصیل سخن گفته و هر یک ادله‌ای را ابراز می‌کنند.

دسته‌ای از فقها معتقدند، در صورتی که قضاوت بر قاضی واجب عینی باشد، ارتزاق وی از بیت‌المال جایز نبوده^{۱۰} و اعتقاد برخی دیگر بر آن است که ارتزاق از بیت‌المال مطلقاً جایز است. شیخ انصاری در این خصوص بیان داشته است: «هر عملی که دارای منفعت حلالی باشد که آن منفعت مقصود عقلاً است... به مقتضای قاعده، اخذ اجرت بر آن جایز است... من دلیلی بر حرمت اخذ اجرت بر واجب نیافتم که شامل جمیع موارد باشد...»^{۱۱} امام خمینی اخذ اجرت بر واجبات عینی و بلکه کفایی را حرام^{۱۲}

۳. عباس زراعت، محشای قانون آیین دادرسی مدنی (تهران: انتشارات ققنوس، ۱۳۸۹)، ۹۶۹.

۴. مجید غمامی و حسن محسنی، اصول آیین دادرسی مدنی فراملی (تهران: نشر میزان، ۱۳۸۶)، ۲۸۷.

۵. مصطفی عدل، حقوق اساسی یا اصول مشروطیت (تهران: بی‌نا، ۱۳۲۷)، ۳۶۸.

۶. علی مشهدی، «تحلیل مبانی و مسائل هزینه دادرسی در دعاوی اداری؛ مورد پژوهی دیوان عدالت اداری»، پژوهش حقوق عمومی، ۲۰، ۵۹ (۱۳۹۷)، ۲۲۷.

۷. قدرت الله واحدی، بایسته‌های آیین دادرسی مدنی (تهران: نشر میزان، ۱۳۸۷)، ۳۹۲.

۸. احمد متین دفتری، آیین دادرسی مدنی و بازرگانی (تهران: مجد، ۱۳۸۸)، ۳۳۱.

۹. محمودبن محمد زمخشری، کشف (تهران: ققنوس، ۱۳۹۱)، ۲۳۳؛ محمدبن یعقوب کلینی، اصول الکافی (تهران: کتابفروشی علمیه اسلامی، ۱۳۶۹)، ۴۱۱.

۱۰. شهید ثانی، الروضه البهیة فی الشرح المعه الدمشقیة (قم: دفتر تبلیغات اسلامی، بی‌تا)، ۷۱؛ ابوالقاسم حلّی، شرایع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام (تهران: انتشارات استقلال، ۴۰۹ ه.ق)، ۸۲.

۱۱. مرتضی انصاری، مکاسب (قم: مجمع الفکر الاسلامی، ۱۴۱۵ ه.ق)، ۱۸۷-۱۸۸.

۱۲. روح‌الله موسوی خمینی، تحریر الوسیله، ترجمه علی اسلام، (قم: دفتر انتشارات اسلام، قم، بی‌تا)، ۴۹۹.

اما دریافت حقوق از بیت‌المال را، مطلقاً، برای قاضی جایز می‌داند.^{۱۳} شیخ انصاری در توجیه اخذ اجرت (ارتزاق از بیت‌المال) در واجبات کفایی، استدلال می‌کند که برخی از فقها این‌گونه افعال را واجب مشروط به عوض دانسته‌اند نه واجب مطلق و عده‌ای دیگر از فقها را اعتقاد بر این است که اموری چون قضاوت، «واجب غیری» هستند و برای اقامه نظام و حسب نیاز جامعه واجب دانسته شده‌اند و ذاتاً واجب نیستند. در عین حال، اقامه نظام ملازمه‌ای با اقدام تبرعی در ادای این قسم از واجبات ندارد و می‌توان در ازای انجام آن طلب مزد نمود.^{۱۴} محقق حلی با لحاظ فقر یا غنای قاضی، در مواردی که قضاوت بر او واجب عینی باشد، در حالت نخست قاضی را مجاز به ارتزاق از بیت‌المال دانسته و در صورت غنای قاضی، او را از ارتزاق از بیت‌المال منع نموده است.^{۱۵} دیدگاه مقابل، قول به جواز ارتزاق از بیت‌المال، مطلقاً، اعم از آنکه قاضی غنی باشد یا نیازمند، مشروط بر آنکه قضاوت بر شخص تعیین یافته باشد، است.^{۱۶}

صاحب جواهر، در مکاسب محرمه، قضاوت را از مناصب و وظایف حاکم اسلامی دانسته و اخذ عوض در مقابل امر قضاوت را از مکاسب محرمه و حرام می‌داند، خواه قاضی (حاکم) فقیر باشد یا متمکن و خواه قضاوت بر او تعیین یافته باشد یا از واجبات کفایی باشد.^{۱۷} اما آیت‌الله خویی، همسو با شیخ انصاری، با این توضیح که قضاوت از اهم مصالح مسلمین بوده و بیت‌المال اساساً مستعد هزینه برای مصالح مسلمین است، نظر بر جواز مطلق ارتزاق از بیت‌المال دارد.^{۱۸}

فقه‌های متأخر هزینه دادرسی را امر دریافت هزینه موادی مانند کتاب، کاغذ و جوهر تعریف و از این رو اخذ آن را جایز شمرده‌اند و از طرفی ترک دریافت اجرت از متخاصمین یا یکی از آنها را به احتیاط واجب لازم می‌دانند و تنها در صورت نیاز، دریافت وجوهی بابت مقدمات قضاوت، مانند حضور نزد قاضی را جایز می‌شمارند.^{۱۹} آیت‌الله موسوی اردبیلی^{۲۰} در خصوص هزینه دادرسی^{۲۱} معتقد است که علت

۱۳. همان، جلد ۲، ۴۰۵.

۱۴. انصاری، پیشین، ۶۵.

۱۵. حلی، پیشین، ۶۹.

۱۶. علی اصغر مروارید، سلسله الینابیع الفقهیه (قم: موسسه فقه الشیعه، ۱۴۱۳ ه.ق)، ۸۵.

۱۷. عبدالکریم موسوی اردبیلی، فقه القضا (قم: انتشارات مکتبه الامیرالمومنین، ۱۴۰۸ ه.ق)، ۱۵۶.

۱۸. ابوالقاسم موسوی خوئی، مصباح الفقاهه (قم: انتشارات مکتبه الداوری، بی‌تا)، ۴۲۲.

۱۹. موسوی خمینی، پیشین، ۴۹۹.

۲۰. ریاست سابق شورای عالی قضایی

۲۱. به تعبیر برخی و از جمله ایشان رسوم القضاء

خودداری محکمه از ورود به دعوا آن است که هزینه دادرسی در مقابل عمل قضاوت قرار نمی‌گیرد، بلکه در ازای اعمال دیگری که با قضاوت ملازمه دارند، نظیر تسجیل و ثبت و تحقیقات دریافت می‌شود.^{۲۲} تعریف فقهای معاصر از هزینه دادرسی، متفاوت از مفهومی است که قانون‌گذار اراده کرده است. به عبارت دیگر، ایشان هزینه دادرسی را هزینه مقدمات قضاوت و از جمله انجام امور دفتری، تعریف نموده‌اند در حالی که قانون‌گذار آیین دادرسی مدنی سابق، هزینه‌های دادرسی و هزینه دفتر را دو نهاد مجزا و در عداد هم آورده است و قانون جدید نیز به صراحت هزینه دادرسی را در مقابل قرارها و احکام دادگاه می‌داند نه انجام امور دفتری.

از مجموع فتاوی فقها می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت: نخست اینکه اخذ اجرت از طرفین دعوا در مقابل انجام عمل قضاوت، مطلقاً، خواه واجب کفایی باشد یا عینی، ممنوع بوده، دوم اینکه ارتزاق از بیت‌المال، بنا بر نظر مشهور، در مواردی که قضاوت واجب کفایی باشد مباح و در موارد وجوب عینی آن محل اختلاف است. سوم اینکه عده‌ای از فقهای معاصر ضمن پذیرش و تأکید بر اصل مجانی بودن قضاوت، اخذ هزینه در مقابل انجام امور دفتری را بلامانع دانسته‌اند.

۲- هزینه دادرسی در قوانین

علی‌رغم پذیرش اصل رایگان بودن قضاوت در فقه، دولت‌ها همواره در جهت تأمین بخشی از منابع مالی خود، هزینه‌هایی را به اطراف دعوا تحمیل نموده‌اند و پرداخت این هزینه‌ها جزء لاینفک تشریفات اقامه دعوا بوده و جز در موارد استثنایی، گریزی از پرداخت آنها نیست.

۲-۱- سیر قانون‌گذاری

ورود هزینه دادرسی به نظام قانون‌گذاری ما، با عنوان مخارج محاکمه، با قوانین موقتی اصول محاکمات حقوقی ۱۲۹۰ بود و در قوانین بعدی، ضمن تعیین هزینه ثابت برای محاکمه، به تناسب افزایش نرخ تورم، میزان مخارج رو به فزونی نهاد تا آنکه قانون آیین دادرسی مدنی مصوب ۱۳۱۸ قاعده تعیین هزینه دادرسی را تغییر و مبنای محاسبه آن را میزان بهای خواسته اعلام کرد و تا زمان انقلاب، ملاک عمل دادگاه‌ها بود.

پس از انقلاب، مقررات مرتبط با هزینه دادرسی، عرصه مجادلات میان نهادهای مختلف تقنینی، نظارتی و اجرایی گردید؛ با این حال، نرخ تعرفه‌ها همچنان سیر صعودی به خود داشت تا سرانجام در

۲۲. موسوی اردبیلی، پیشین، ۱۶۰.

تاریخ ۱۳۷۳/۱۲/۲۸ این ناهنجاری‌ها خاتمه پیدا کرد و پراکندگی مقررات در خصوص هزینه دادرسی با تصویب قانون وصول برخی از درآمدهای دولت و مصرف آن در موارد معین (ق.و) به اتمام رسید. ماده ۳ این قانون به تفصیل به پیش‌بینی موارد و مقادیر هزینه دادرسی پرداخت و تا به امروز در تدوین مقررات مرتبط با هزینه دادرسی^{۲۳} مورد توجه بوده و در مواردی همچنان مناط اعتبار است؛ در مسیر تغییر قوانین، شاید بتوان مهم‌ترین تحول را نه در خود هزینه دادرسی بلکه در ایجاد رویه تصویب تعرفه‌های آن دانست. در واقع، در این تحولات، رویه به این سو گسیل یافت که هرگونه تغییر در ارقام و عناوین تعرفه‌های خدمات قضایی به پیشنهاد رئیس قوه قضائیه صورت پذیرد که پس از بررسی در دولت و در قالب لایحه بودجه به تصویب مجلس می‌رسد. نقطه عطف افزایش هزینه دادرسی در سال ۱۳۹۳ که در قالب قانون بودجه (ق.ب) همان سال رقم خورد مولود همین رویه است.

با توجه به ارجاع ماده ۵۰۳ ق.آ.د.م به ماده ۳ ق. و سایر قوانین و با لحاظ به سکوت ق.ب ۱۳۹۳ در خصوص میزان هزینه دادرسی در دعاوی وخواهی، اعاده دادرسی و اعتراض ثالث، مطابق اصول حقوقی، در خصوص این دعاوی و در سایر مواردی که قانون بودجه نسبت به آن سکوت مانده بود، مأخذ محاسبه هزینه دادرسی باید ماده ۳ ق.و قرار می‌گرفت اما رویه دادگاه‌ها با تبعیت از بخشنامه‌های ریاست قوه قضائیه بر خلاف این موضوع بود.

ق.ب سال ۱۳۹۴ نسبت به تعرفه‌های خدمات قضایی حکمی نداشت و وفق ماده ۵۰۳ و قاعده پیش‌گفته، می‌بایست به اصل رجوع می‌شد اما دادگاه‌ها همچنان با استناد به ق.ب سال ۱۳۹۳ که مدت آن منقضی شده بود و به‌موجب بخشنامه قوه قضائیه به آنها ابلاغ گردید، اقدام به وصول هزینه دادرسی می‌کردند. در همین سال بخشنامه شماره ۹۰۰۰/۳۵۷۳۹/۱۰۰ به‌منظور افزایش هزینه دادرسی دعاوی وخواهی، اعاده دادرسی و اعتراض ثالث و با عنوان یکنواخت‌سازی هزینه‌های دادرسی، به واحدهای قضایی ابلاغ شد.^{۲۴} تقویم خواسته در دعاوی سکه طلا و ارز تا قبل از تصویب بخشنامه فوق‌الذکر، مطابق بند ۴ ماده ۶۲ ق.آ.د.م صورت می‌گرفت اما ذیل بند (ه) بخشنامه مذکور، مبنای محاسبه هزینه دادرسی در مورد سکه طلا و ارز، مبلغ واقعی حسب اعلام بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، اعلام شد که با توجه به اطلاق بند ۴ ماده ۶۲، استثنا نمودن مواردی از آن به‌موجب بخشنامه خلاف قانون

۲۳. مقررات اخیر نیز دچار تحولاتی شد و به‌خصوص در قوانین بودجه سال‌های ۱۳۸۸ و تا سال ۱۳۹۳ و نیز در قوانین برنامه توسعه پنج‌ساله چهارم تا ششم، احکام پراکنده‌ای در باب هزینه دادرسی پیش‌بینی گردید که البته خلل چندانی به حکومت ماده ۳ مذکور وارد نمی‌آورد.

۲۴. در تاریخ ۱۳۹۵/۴/۱۸ نیز این اقدام فراقانونی قوه قضائیه تکرار شد.

است.

سیر صعودی افزایش هزینه‌های دادرسی در سال ۱۳۹۶ نیز ادامه یافت و همچنان نسبت به مراحل وخواهی، اعاده دادرسی و اعتراض ثالث تعرفه‌ای ملحوظ نشد. رئیس قوه قضائیه در همین خصوص و در اقدامی مشابه به آنچه در سال‌های ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵ رقم خورد و بدعتی که در قانون‌گذاری ما وارد شد، بخشنامه یکنواخت‌سازی هزینه‌های دادرسی را با اندکی تغییر نسبت به بخشنامه سال ۱۳۹۵، به واحدهای قضایی ابلاغ نمود.

آنچه عجیب می‌نماید، تصریح صدر بخشنامه‌های شماره ۹۰۰۰/۲۷۸۹/۱۰۰ مورخ ۱۳۹۶/۱/۲۸، شماره ۷۳۹/۳۵/۱۰۰ مورخ ۱۳۹۴/۵/۱۸ و شماره ۹۰۰۰/۱۲۳۹۷/۱۰۰ مورخ ۱۳۹۵/۳/۴، به اجرای بندهای ۱۲ و ۱۳ و ۲۲ ماده ۳ ق.و.ا.ست، در حالی که صدر ماده مذکور، قوه قضائیه را تنها موظف به دریافت کلیه درآمدهای خدمات قضایی از جمله خدمات مشروحه در همان ماده و واریز به حساب درآمد عمومی کشور نمود و همچنان که پیش‌تر گفته شد، وفق ماده ۵۰۳ ق.آ.د.م مبنای اخذ هزینه دادرسی در صورتی که در قوانین دیگر پیش‌بینی نشود، ماده ۳ قانون مذکور است و قوه قضائیه مجاز به تغییر در هزینه‌های این قوانین نیست.

نکته قابل تأمل در خصوص بخشنامه‌های قوه قضائیه اما شگفتی دیگری است که در نظام قانون‌گذاری ما رقم خورد. جایی که ق.ب.سال ۱۳۹۷ در خصوص تعرفه هزینه دادرسی دعاوی غیرمالی، درخواست تأمین دلیل و تأمین خواسته، هزینه اجرای احکام دعاوی غیرمالی و احکامی که محکوم‌به آن تقویم نشده و هزینه اجرای آرا و تصمیمات مراجع غیر دادگستری از بخشنامه قوه قضائیه تبعیت نمود و بر اجرایی شدن بخشنامه پیش از قانون، مهر تأیید نهاد. بسته بودن راه ابطال بخشنامه‌های قوه قضائیه^{۲۵} توالی فاسدی از این دست را به دنبال دارد و این امکان را فراهم می‌سازد تا بخشنامه‌ای مقدم بر قانون محمل اجرا یابد. بازنگری قانون‌گذار در طرق شکایت از مصوبات دولت در معنای عام و اصلاح راه‌های ابطال بخشنامه‌ها و آئین‌نامه‌هایی که در مغایرت با اصول حقوقی و قانونی قرار دارد و به‌طور خاص، پیش‌بینی راه‌حلی برای شکایت از بخشنامه‌ها و آئین‌نامه‌های قوه قضائیه، به‌منظور حمایت از حقوق عامه و جلوگیری از اعمال مغایر قانون نهادهای حکومتی، ضروری به نظر می‌رسد.

۲-۲- نقد مصوبات قوای تقنینی و قضایی

۲۵. تبصره ماده ۱۲ ق.ت.آ.د.ع.

در بررسی سیر قانونی نظام هزینه دادرسی، به برخی از اشکالات وارد بر مقررات مربوطه پرداخته شد و در اینجا دو مورد از مصوبات قانون‌گذار و دستگاه قضایی نقد می‌گردد:

۲-۲-۱- ماده ۳ ق.و

«قوه قضائیه موظف است کلیه «درآمدهای خدمات قضایی» ... را دریافت و به حساب درآمد عمومی کشور واریز نماید... معادل پنجاه درصد (۵۰٪) وجوه واریزی ... در اختیار دادگستری قرار می‌گیرد تا منحصراً... هزینه نماید.»

۱. عنوان قانون تصریح بر وصول درآمدهای دولت دارد؛ پیش‌بینی تعرفه‌های خدمات قضایی ذیل چنین عنوانی به‌منزله نگاه صرف اقتصادی دولت به عرضه خدمات قضایی و حل‌وفصل اختلافات ملت است؛ چراکه در غیر این صورت می‌بایست مقررات مربوط به هزینه‌های دادرسی و از جمله تعرفه‌های آن را، در قوانین مربوطه و خاصه قانون آیین دادرسی مدنی پیش‌بینی می‌کرد؛ همان‌گونه که در خصوص دعاوی مربوط به امور حسبی، در قانون امور حسبی به پیش‌بینی هزینه دادرسی اقدام نمود و نیز در قوانین سابق به همین شکل عمل شده بود.^{۲۶}

۲. تمامی وجوه دریافتی به حساب خزانه عمومی کشور واریز می‌گردد و تنها ۵۰٪ آن به قوه قضائیه اختصاص می‌یابد؛ در واقع ۵۰٪ از درآمد حاصل از خدمات دادگستری در مسائل دیگری به مصرف می‌رسد که شاید دستگاه قضایی سهم اندکی از آن داشته باشد.

۲-۲-۲- بخشنامه شماره ۹۰۰۰/۴۴۶۳/۹۰۰ قوه قضائیه

«روسای کل محترم دادگستری استان‌ها...»

موضوع: تعرفه‌های جدید...

... طی سال‌های گذشته و سال جاری بخش قابل ملاحظه‌ای از اعتبارات قوه قضائیه و سازمان‌های تابعه آن، از محل درآمد خدمات قضایی تأمین و پرداخت می‌شود. ارقام اعتبارات سال جاری نشانگر آن است که تحقق بالغ بر ۲۵٪ از مجموع اعتبارات هزینه‌ای و تمسک دارایی‌های سرمایه‌ای دادگستری جمهوری اسلامی ایران، منوط به کسب اهداف پیش‌بینی شده در قانون بودجه ۱۳۹۵ در بخش درآمد حاصل از خدمات قضایی است و بدون آن، عملاً انجام بسیاری از فعالیت‌های جاری و تحقق برنامه‌های

۲۶. قواعد ۴۳-۴۸ از قواعد دادرسی مدنی انگلستان (Civil Procedure Rules (CPR)) متضمن هزینه‌های دادرسی است.

مصوب دادگستری جمهوری اسلامی ایران در سال جاری، امکان‌پذیر نخواهد بود. با توجه به اینکه در قانون بودجه سال ۱۳۹۵، مبلغ پیش‌بینی‌شده مصوب درآمد خدمات قضایی، نسبت به عملکرد سال ۱۳۹۴، بیش از ۵۰٪ و نسبت به رقم پیش‌بینی‌شده قانون ۱۳۹۴، حدود ۲۰٪ افزایش نشان می‌دهد، با پیگیری‌های صورت پذیرفته و موافقت و تصویب مجلس شورای اسلامی، ... مقرر شد جدول تعرفه‌های خدمات ارائه‌شده توسط قوه قضائیه، ... اصلاح گردد... با توجه به موارد یادشده در مورد اهمیت اعتبارات درآمد- هزینه ... گزارش عملکرد درآمد را در مقاطع سه‌ماهه ... به این معاونت ارسال نمایند. ضمناً ... کارکنان مؤثر، متناسب با تحقق اهداف موردنظر، ... مورد تقدیر و تشویق قرار خواهند گرفت.»

مفاد این بخشنامه جای تأمل و شگفتی دارد:

۱- «بخش قابل ملاحظه‌ای از اعتبارات... تأمین و پرداخت می‌شود.»

افزایش هزینه‌های دادرسی طی سالیان اخیر به‌گونه‌ای بوده است که نه تنها ۵۰٪ از درآمد قوه قضائیه به امور جاری کشور اختصاص می‌یابد و دستگاه قضایی با ۵۰٪ سهم خود از این درآمدها، علاوه بر آنکه کمبودی احساس نمی‌کند بلکه با همین میزان توانسته است بخشی از هزینه‌های سازمان‌های وابسته را نیز تأمین نماید. در واقع، علاوه بر آنکه هزینه‌های تجهیزات و مستحقات و نیروی انسانی دستگاه قضایی تأمین گردیده است، بخشی از هزینه‌های سازمان‌هایی مانند ادارات ثبت اسناد و املاک نیز از محل همین درآمدها تأمین می‌گردد.

۲- «تحقق بالغ بر ۲۵٪... منوط به کسب اهداف ... است.»

مفهوم این بند آن است که دستگاه قضایی پیش از آنکه هدف‌گذاری خود را بر کاهش اختلافات و دعاوی قرار دهد، تأمین اعتبارات خود را مطابق با اهداف قانون بودجه سال ۱۳۹۵ در اولویت قرار داده است. از همین رو است که در ادامه بیان می‌دارد، بدون حصول هدف قانون بودجه در بخش درآمد خدمات قضایی، «عملاً انجام بسیاری از فعالیت‌های جاری و تحقق برنامه‌های مصوب دادگستری ... امکان‌پذیر نخواهد بود.» آنجا که بنیان‌گذار قواعد دادرسی مدنی^{۲۷} نوین انگلستان، لرد وولف^{۲۸}، از مهم‌ترین معایب سیستم دادرسی انگلستان را هزینه‌های بالای دادرسی معرفی می‌کند^{۲۹}

27. Civil Procedure Rules (CPR)

28. Harry Kenneth Woolf

29. Harry Woolf, Access to Justice Final Report to the Lord Chancellor on the Civil System in England and Wales (London: HMSO, 1996), Section II.

و بازتاب این تحلیل در بند دوم از قاعده نخست قواعد دادرسی مدنی این کشور پدیدار می‌شود و یا قاضی جکسون در گزارش اصلاح هزینه‌های برخی دعاوی، به دنبال ترویج دسترسی به عدالت و تناسب بیشتر هزینه‌ها با دعوا بوده است، (با این امید که این تغییرات موجب تسریع و تسهیل روند حل اختلاف و مانع از طرح دعاوی غیرضروری یا غیرمجاز گردد)^{۳۰} و راهکارهای پیشنهادی برای برون‌رفت از این معضل منجر به آن می‌گردد که حجم پرونده‌های مدنی در نظام قضایی انگلستان به ۵۰۰۰۰۰ پرونده کاهش یابد^{۳۱}، نظام قضایی ما با نگاهی درآمدمحور و با دیدی تماماً اقتصادی و سودجویانه، هزینه‌های دادرسی را افزایش داده و بدون توجه به افزایش پرونده‌های دادگستری تا تقریباً^{۳۲} ۱۲۰۰۰۰۰، همچنان درصدد افزایش تعرفه‌های خدمات قضایی است.

۳- علی‌رغم آنکه در این بخشنامه به رشد بیش از ۵۰ درصدی مبلغ پیش‌بینی شده مصوب درآمد خدمات قضایی در قانون بودجه سال ۱۳۹۵ نسبت به عملکرد سال ۱۳۹۴ تصریح شده است، اما دستگاه قضایی «با پیگیری‌های صورت پذیرفته و موافقت و تصویب مجلس» همچنان به دنبال افزایش تعرفه‌ها و به تعبیر بخشنامه «اصلاح» آنها است؛ تا آنجا که تعرفه‌های خدمات قضایی در سال ۱۳۹۵ نسبت به سال ۱۳۹۴ «در حدود ۲۰٪ افزایش نشان می‌دهد.»

۴- بند آخر این بخشنامه در جهت هدایت قضات به درآمدزایی هر چه بیشتر برای دستگاه قضایی، برای کارکنان مؤثر تشویق و تقدیر پیش‌بینی کرده است و این امر نتیجه‌ای جز کاهش دقت و عدم تمرکز به دلیل رسیدگی به پرونده‌های متعدد برای دستیابی به اهداف مالی قوه قضائیه را در بر ندارد.

۳- موافقان و مخالفان اخذ هزینه دادرسی

جستار در مبانی فقهی هزینه دادرسی، اساساً سالبه به انتفای موضوع است و همان‌گونه که پیش از این آمد، دریافت هزینه دادرسی در فقه ممنوع بوده و محملی برای طرح ندارد؛ از نظرگاه حقوقی نیز، تصور حق برای یک شخص مستلزم تصور تکلیف بر دیگری است و این دو مقوله همواره با هم ملازمه دارند. حق بر دادخواهی در قانون اساسی به‌عنوان یکی از حقوق ملت شمرده شده و حق ملت، جز

30. See: Chris Shilvoek, "Jackson Cost Reforms: A Summary of the Key Changes to Civil Litigation Costs", Fenwick Elliot, 2013.

31. STA Law Firm, Do Lord Woolf's Reforms Need Reforming?, 30 May 2018.

۳۲. گزارش وزیر دادگستری به سران سه قوه و مقامات جمهوری اسلامی ایران در اجلاس بزرگداشت هفته قوه قضائیه، عملکرد سال ۱۳۹۵ قوه قضائیه، تیرماه ۱۳۹۶ قابل دسترس در:

<https://www.farsnews.ir/news/13960410001490/>

تکلیف دستگاه حاکم می‌تواند تکلیف دیگری را تداعی کند. دولت (در معنای عام) مکلف به عرضه حق آموزش و پرورش، حق دادخواهی و دیگر حقوق ملت، به صورت رایگان و بدون هیچ‌گونه قید و شرطی است. هدف از دادرسی تحقق عدالت است و تشریفات شکلی دادرسی باید دایر مدار و در خدمت این هدف قرار گیرد و نه در مقابل آن؛^{۳۳} لذا نمی‌توان دادرسی را وسیله کسب درآمد برای دولت قرارداد؛^{۳۴} در عین حال، برخی بیان داشته‌اند که: «مقصود از مجانی بودن محاکمه ... آن است که طرفین متداعیین نباید غیر از آنچه که قانوناً معین شده است چیزی بدهند و احدی هم حق مطالبه دیناری غیر از آن نداشته باشد»^{۳۵} و بسیاری از حقوق‌دانان نیز در حمایت از اقدام قانون‌گذار برای پیش‌بینی هزینه در قبال خدمات قضایی، ادله‌ای را ابراز داشته‌اند که هیچ یک از آنها خالی از ایراد نیست:

۳-۱- دلایل موافقان اخذ هزینه دادرسی

۱- تالی فاسد مجانی بودن دادرسی، افزایش دعاوی بیهوده و بی‌اساس و ضایع و تباه کردن اوقات دادگاه‌ها است که باید صرف رسیدگی به دعاوی مهم و اساسی مردم شود.^{۳۶} در اقامه دعاوی مدنی، اصحاب دعوا ملاک‌های مختلف هزینه - فایده را در نظر می‌گیرند؛^{۳۷} توضیح آنکه، خواهان دعوی مدنی با لحاظ صرفه اقتصادی اقامه دعوا و توجه به هزینه‌های دادرسی، چنانچه نتیجه احتمالی دعوا را سودمند یافت، اقدام به طرح دعوا می‌نماید اما چنانچه نتیجه دعوا، بنا بر احتمال، مقصود وی را حاصل ننماید یا اساساً امکان پیروزی در دعوا را برای خود متصور نباشد، از اقامه دعوی ایذائی و واهی خودداری می‌کند؛ حال آنکه فقدان هزینه برای دادرسی، به خواهان، با هر میزان از احتمال پیروزی و حتی با علم به شکست قطعی در دعوا، اجازه طرح دعوا را می‌دهد، بدون آنکه در انتهای رسیدگی خسارتی را متوجه خود ببیند؛ بنابراین یکی از مبانی مهم اخذ هزینه دادرسی، منع از طرح دعاوی واهی است.^{۳۸} بخش ۴۴ از قواعد دادرسی مدنی انگلستان بر لزوم توجه قاضی به حسن نیت یا سوءاستفاده طرفین اختلاف و همکاری ایشان با دادگاه تصریح دارد. همچنین، در خصوص

۳۳. سیدمحسن حسینی پویا، «بایسته‌های تفسیر مقررات مرتبط با هزینه دادرسی»، وکیل مدافع، ۱، (۱۳۹۰)، ۸۷-۸۹.

۳۴. عدل، پیشین، ۳۶۸.

۳۵. همانجا.

۳۶. واحدی، پیشین، ۳۹۲.

۳۷. مشهدی، پیشین، ۲۲۶.

38. Richard Lewis, "Litigation Costs and Before-the-Event Insurance: The Key to Access to Justice?", *The Modern Law Review*, 74, 2(2011), 273.

دعاوی کوچک، معنای سوءاستفاده را گسترش داده و مقرر می‌دارد که تحت یک سیستم مدیریت پرونده که برای شناسایی مسائل واقعی و محدود کردن طرفین دعوا به مسائل کوچک طراحی شده، پیگیری با هر میزان احتمال پیروزی، ممکن است به شدت مجازات شود.^{۳۹}

۲- در خصوص تکلیف دولت به ارائه خدمات عمومی و اصل رایگان بودن اعمال حاکمیتی، باید گفت که رایگان بودن خدمات عمومی در زمانی که دولت‌ها کوچک و تکالیف آنها در مقابل جامعه محدود بود، قابل دفاع به نظر می‌رسید؛ زیرا خدمات بیشتر ناظر بر روابط سیاسی، امنیتی و نظامی بود، اما با گسترش حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در قوانین اساسی و عادی کشورها و توسعه تشکیلات اداری برای ایفای این حقوق، تشکیل دولت‌های رفاه و گسترش خدمات عمومی،^{۴۰} باید از اصل مذکور فاصله گرفت؛ هرچند با توجه به اینکه هدف اعمال اشخاص حقوقی عمومی بر خلاف اشخاص خصوصی، نه کسب درآمد و سودجویی بلکه تأمین منافع عمومی و نیازهای همگانی است، یکی از ویژگی‌های خدمات عمومی ارزانی بهای آنها نسبت به خدمات خصوصی است اما در کشور ما نیز همچون دیگر کشورها، اصل رایگان بودن خدمات عمومی تخصیص اکثر خورده و بسیاری از خدمات عمومی در ازای بها ارائه می‌گردد.^{۴۱} اینکه عملی در زمره خدمات عمومی بوده و بنا بر مصالحی، دولت ناگزیر از ارائه آن، جهت حفظ نظم اجتماعی باشد، نافی امکان اخذ عوض در مقابل اعمال مذکور نخواهد بود و^{۴۲} افزایش روزافزون هزینه‌های دادگستری، مانند هزینه‌های نیروی انسانی و مستحذات و گران بودن اداره دستگاه قضایی، دریافت هزینه‌های دادرسی را توجیه می‌کند.^{۴۳}

۳- برخی از حقوق دانان، اخذ هزینه دادرسی را موجب توسعه بهره‌گیری از نهادهایی مانند داوری و سازش می‌دانند^{۴۴} و این امر، فشار وارده جهت دادرسی دولتی و عمومی را کاهش داده و زمینه‌ساز

39. Ian Grainger, Michael Fealy & Martin Spencer, *Civil Procedure Rules in Action* (London: Cavendish Publishing, 2000), 521.

۴۰. محمدجواد رضایی‌زاده و داود کاظمی، «بازشناسی نظریه «خدمات عمومی» و اصول حاکم بر آن در قانون اساسی»، مطالعات حقوق تطبیقی معاصر، ۳، ۵ (۱۳۹۱)، ۴۲.

۴۱. بیژن عباسی، مبانی حقوق عمومی (تهران: نشر دادگستر، ۱۳۹۳)، ۳۰۲.

۴۲. عارفعلی، پیشین، ۲۵۲.

۴۳. مشهدی، پیشین، ۲۲۶.

۴۴. عبدالله خدابخشی، حقوق دعاوی (تحلیل فقهی - حقوقی) (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۲)، ۱۰۶.

اصلاح فرهنگ حقوقی شهروندان می‌گردد.^{۴۵} اقامه هر دعوا علاوه بر اینکه هزینه‌هایی را بر طرفین تحمیل می‌نماید، دولت را نیز وادار به تحمل هزینه‌های گزافی می‌کند؛ بنابراین، کاهش دعاوی به‌طور قطع می‌تواند از هزینه‌های دولت کاسته و منجر به سود عمومی^{۴۶} و موجب افزایش تمرکز و کارایی دادگاه‌ها شود. از جمله سیاست‌های کلان در جهت کیفیت اقتصادی دادرسی با توجه به هزینه‌های دادرسی، خصوصی‌سازی دادرسی، به معنای تشویق به سازش و داوری یا حل‌وفصل اختلافات در خارج از دادگاه و تخصص‌گرایی است^{۴۷} و قانون‌گذار انگلستان با پیش‌بینی مرحله مقدماتی، به‌منظور مدیریت پرونده به‌صورت رایگان و خارج از دادگاه و تأثیر رفتار اطراف اختلاف در این مرحله بر رأی دادگاه، آنها را به سازش بدون مداخله دادگستری سوق می‌دهد؛ مرحله مقدماتی، به‌ویژه در دعاوی کوچک، بسیار کارگشا بوده و طرح این‌گونه دعاوی را در دادگاه، به سطح بسیار چشمگیری کاهش داده است؛ توضیح آنکه در دعاوی که ارزش خواسته پایین است، نسبت هزینه‌ها به احتمال زیاد بیشتر از یک مطالبه بزرگ است و حتی ممکن است معادل یا احتمالاً از مبلغ اختلاف تجاوز کند^{۴۸} و بالا بودن میزان هزینه دادرسی در این دعاوی خواهان را برای پایان دادن به دعوا در مرحله پیش‌محاكمه مجاب کرده است و خواننده نیز در چنین شرایطی و با توجه به احتمال تحمل خسارات وارد به خواهان حتی پیش از صدور حکم،^{۴۹} به میدان مصالحه پای گذاشته و از رسیدگی قضایی دور می‌شوند. از این رو است که تعداد دعاوی با ارزش خواسته پایین در این کشور بسیار کاهش یافته است؛ قواعد دادرسی نباید به‌گونه‌ای تنظیم شود که به تمام افراد اجازه رسیدن مستقیم به مرحله محاکمه را بدهد و بهتر است که مرحله پیش‌محاكمه طراحی شود تا چنانچه دعاوی به صلح ختم نشد، پرونده برای محاکمه آماده گردد.^{۵۰}

۴- با لحاظ مبانی پیشین و در جهت تقویت موضع موافقان، می‌توان گفت که کاهش تعداد دعاوی ورودی دادگاه‌ها از طریق ممانعت از طرح دعاوی واهی و فصل دعوا با استعانت از طرق جایگزین دادگستری، موجب ارتقای سطح کیفی رسیدگی‌ها و افزایش سرعت در دادرسی و دقت در آرای می‌شود.

۴۵. عارفعلی، پیشین، ۲۵۴.

46. Steven Shavell, "The Fundamental Divergence Between the Private and the Social Motive to Use the Legal System", *Journal of Legal Studies*, 26, S2(1997), 577.

۴۷. مجید پوراستاد و فاطمه حصارخانی، «تحلیل اقتصادی فرایند دادرسی مدنی بر اساس هزینه‌ها»، تحقیقات حقوقی بین‌المللی، ۸، ۲۸ (۱۳۹۴)، ۷۰.

48. Grainger, Fealy & Spencer, Op. Cit. 539.

49. CPR. r48.2

50. Catherine Elliot & Frances Quinn, *English Legal System* (London: Longman, 2000), 346.

۵- نگاهی به مستندات قانونی هزینه دادرسی و مصوبات مختلف، مبنای دیگری برای اخذ هزینه دادرسی را عینیت می‌بخشد؛ مبنایی که می‌توان از آن به «درآمدزایی دولت» تعبیر نمود؛ در واقع، با بررسی مقررات مختلف، از جمله ماده ۳ ق.و قوانین بودجه سالیان اخیر و البته بخشنامه‌های فراقانونی قوه قضائیه، این تصور ایجاد می‌شود که دولت برای تأمین منابع مالی خود و جبران کسری بودجه، دست بردن به گریبان جیب رو به تنگی نهاده مردمی که یک مرتبه حق خود را تضییع یا انکار شده دیده‌اند و برای احقاق آن به دادگستری رجوع کرده‌اند را یکی از طرق قابل اتکا و سودآور دانسته است.

۳-۲- پاسخ به دلایل موافقان

۱- ایراد دیدگاه نخست آن است که هزینه دادرسی به همان میزان که می‌تواند مانع از طرح دعوای واهی گردد، می‌تواند از اقامه دعوای اشخاص محق نیز جلوگیری نماید. در واقع، هزینه دادرسی می‌تواند گامی به سوی سیستم قضایی سرمایه‌داری باشد، آن‌گاه که ثروتمندان به راحتی امکان طرح هرگونه دعوایی (اعم از واهی یا واقعی) را داشته باشند و فقرا با عجز از پرداخت هزینه دادرسی، یا در راهروهای دادگستری به دنبال اثبات اعسار خود باشند و به اطلاع دادرسی تن دهند و یا ناامید از احقاق حق، از دادگستری روی برگردانند و از حق خود اعراض نمایند. ضمن آنکه، تبصره ماده ۱۰۹ ق.آ.د.م به دادگاه اجازه داده است تا در صورت احراز قصد خواهان بر طرح دعوای واهی، او را با جریمه معادل سه برابر هزینه دادرسی محکوم نماید و این مقرر مبنای جلوگیری از طرح دعوای واهی را تأمین می‌کند.

۲- خدشه وارد به دلیل دومی که ذکر شد این است که دولت پیش از این هزینه خدمات عمومی را در قالب مالیات از مردم اخذ نموده و دریافت هزینه دادرسی بر این مبنای در واقع اخذ مجدد مالیات،^{۵۱} با عنوانی متفاوت و صوری است. ضمن آنکه، دادرسی نه هدف است و نه ابزار کسب درآمد یا جبران هزینه، بلکه دادرسی ابزاری است در دست‌ان حاکمیت برای برقراری عدالت و نظم عمومی. حکمت و مصالح عمومی و اجتماعی ایجاب می‌کند که دولت در این بخش نگاه اقتصادی خود را کنار بگذارد و از فرآیند دادرسی انتظار درآمد و یا حتی جبران همه هزینه‌های دفتری را نداشته باشد.^{۵۲} اعمال

۵۱. زراعت، پیشین، ۹۶۹.

۵۲. عدل، پیشین، ۳۶۸.

حاکمیتی دولت نمی‌تواند تعطیل یا معلق به پرداخت هزینه گردد^{۵۳} و دادگستری نیز از جمله اعمال حاکمیتی و خدمات عمومی است.^{۵۴}

۳- نظر سوم از دو جهت قابل نقد است: اول آنکه سوق دادن اشخاص به سمت نهادهای جایگزین دادگستری و حل و فصل اختلافات خارج از دادگاه با پیش‌بینی هزینه دادرسی، در نظام‌های حقوقی که امکان مطالبه هزینه‌ها از طرف مقابل وجود ندارد شاید منطقی بوده و محقق گردد اما در نظام حقوقی ما که به‌مانند حقوق انگلستان، طرف پیروز در دعوا می‌تواند هزینه‌های خود را از محکوم‌علیه بازستاند، چنین امری چندان عملی به نظر نمی‌رسد؛ چراکه خواهان با اعتقاد به پیروزی و با علم به بازیابی هزینه‌های خود، بدون دغدغه به دادگستری مراجعه می‌کند و به دنبال روش‌های جایگزین برای پرهیز از هزینه‌ها نمی‌رود؛ بنابراین، سیستم هزینه‌ها نقش بسیار مؤثری بر انتخاب‌های خواهان در جهت تصمیم‌گیری در خصوص اقامه دعوا دارد.^{۵۵} در این خصوص اما میان نظام حقوقی ایران و انگلستان تفاوت دیگری وجود دارد که منجر به کاهش پرونده‌های ورودی در دادگستری انگلستان و افزایش دعاوی فصل شده در نهادهای جایگزین شده است و در ایران طرح دعاوی نزد محاکم دادگستری همچنان سیر صعودی به خود دارد؛ در سیستم قضایی انگلستان، چنانچه دعوا در مرحله پیش محاکمه^{۵۶} حل و فصل نگردد و به دادگاه ارجاع یافت، دادگاه این اختیار را دارد که با در نظر گرفتن حسن نیت و اقدامات طرفین در مرحله پیش محاکمه و تلاش ایشان در جهت مصالحه و سازش، از قواعد هزینه‌ها خروج کرده و تصمیمات دیگری بگیرد؛ از جمله آنکه نسبت به استرداد تمام یا بخشی از هزینه‌های محکوم‌له حکمی صادر نکند.^{۵۷}

دوم آنکه، پیش‌بینی هزینه‌های دادرسی و افزایش احتمالی آن به‌منظور کاهش طرح دعاوی نزد دادگستری از طریق مراجعه دادخواهان به نهادهای غیر دادگستری، در مواردی موجب تحمیل داوری و سازش برطرف ضعیف و پذیرش اکراهی این طریق می‌گردد.

۴- در مورد کاهش پرونده‌های ورودی دادگستری نیز، باید گفت که با توجه به پیش‌بینی دعاوی اعسار از هزینه دادرسی و حجم بالای دعاوی با این خواسته و استقبال کم طرفین دعاوی از نهادهایی

۵۳. رضایی‌زاده و کاظمی، پیشین، ۳۰.

۵۴. ناصر کاتوزیان، حقوق مدنی (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۵)، ۱۰۶.

55. Steven Shavell, "Suit, Settlement, and Trial: A Theoretical Analysis under Alternative Methods for the Allocation of Legal Costs", *The Journal of Legal Studies*, 11, 1(1982), 59.

56. Pre-trial

57. CPR.r44.3

مانند داوری که اغلب ناشی از عدم اعتماد به نهادهای غیردولتی است، نه تنها از تعداد پرونده‌های دادگستری کاسته نمی‌شود بلکه به آنها افزوده می‌شود یا دست کم در ازای همان تعداد دعوای واهی که هزینه دادرسی مانع از طرح آن گردیده، دعوای اعسار نیز طرح می‌گردد و اگر در سیستم حقوقی انگلستان، هزینه دادرسی در کاستن از دعوای ورودی دادگاه‌ها نتیجه‌بخش بوده است به دلیل امکان اعمال نظر دادگاه در خصوص هزینه‌ها^{۵۸} و تأثیر رفتار طرفین دعوا در مراحل قبل از رسیدگی بر تصمیمات دادگاه است.^{۵۹}

۵- در خصوص مبنای اتخاذی قانون‌گذار، حتی اگر بتوان درآمزی از دادگستری را پذیرفت، پیشی گرفتن از نرخ تورم در افزایش تعرفه‌ها قابل هضم نخواهد بود؛ در واقع، قوه قضائیه در راستای تحقق اهداف اقتصادی خود، با هر بار افزایش نرخ تعرفه‌های خدمات قضایی، اقدام به افزایش مضاعف آنها کرده است؛ قواعد دادرسی مدنی انگلستان، دعوای را به سه دسته^{۶۰} تقسیم و برای هر یک مسیر جداگانه‌ای با هزینه‌های مشخص ترسیم می‌نماید^{۶۱} و با تعیین تعرفه ثابت در سقف مشخصی از خواسته، تغییر قیمت اموال را در تعرفه‌های خود بی‌اثر کرده است؛ به عبارت دیگر، افزایش قیمت اموال، فی‌نفسه موجب تغییر میزان هزینه دادرسی می‌شود؛ اما قانون‌گذار ما، با پیش‌بینی تعرفه‌های متغیر، سیستم هزینه‌های دادرسی را هماهنگ با تغییر قیمت‌ها و افزایش تورم قابل تغییر قرار داده است. صرف افزایش نرخ تورم و تغییر قیمت اموال در افزایش هزینه دادرسی مؤثر خواهد بود و همین امر می‌تواند تکافوی نیازهای مالی قوه قضائیه به تناسب تغییر قیمت‌ها باشد؛ اما قوه قضائیه که پیشنهاددهنده تعرفه‌های خدمات قضایی در هر سال است، به این میزان از رشد درآمدها اکتفا نکرده و در کنار افزایش تبعی هزینه‌های دادرسی، با افزایش میزان تعرفه‌ها، در واقع توری جدای از تورم جاری در نظام اقتصادی کشور را خواستار است.

۴- مختصری در اصول دادرسی منصفانه

حق بر دادرسی منصفانه شامل مجموعه مقررات تضمین‌کننده حق فرد در جریان رسیدگی به اختلاف از ابتدای رسیدگی تا اجرای تصمیم است و اصل دسترسی به دادگستری، اصل برابری سلاح‌ها و اصل رسیدگی در مدت‌زمان معقول از مهم‌ترین اصول دادرسی منصفانه هستند که اصول دیگر از جمله اصل

58. CPR.r48

59. CPR.r44

60. 1- Small Claims Track; 2- Fast Track; 3- Multi-Track

61. CPR.r27-29

صحت و دقت در آرا را متأثر می‌سازند.

۴-۱- اصل دسترسی به دادگستری

حق دسترسی به دادگاه^{۶۲} از پیش شرط‌های دادرسی منصفانه بوده که باید در دو سطح تقنینی و قضایی مورد توجه قرار گیرد و بدون آن، اساساً، سخن گفتن از دادرسی و اوصاف و انواع آن بی‌معنا خواهد بود. این حق باید برای تمامی اقشار جامعه، به‌ویژه گروه‌های آسیب‌پذیر، در دسترس قرار گیرد^{۶۳} و از همین رو است که ماده ۱۰ اعلامیه جهانی حقوق بشر بیان می‌دارد: «هرکس ... حق برخورداری از دادرسی منصفانه ... را دارد».

اصل دسترسی به دادگستری از مهم‌ترین شاخص‌های دادگستری کارآمد بوده و از معیارهای اجتماعی دادرسی تلقی می‌شود^{۶۴} و عبارت از مجموعه عوامل حقوقی و سازمانی نظام عدالت مدنی در راستای ارائه خدمات قضایی قابل دسترس و مؤثر است.^{۶۵} برخی، در تبیین این اصل، آن را به برابری در دسترسی به تجهیزات دستگاه قضایی، به شکل معقول و متعارف تعبیر نموده^{۶۶} و عده‌ای مراد از اصل دسترسی به دادگستری را مستتر در رایگان بودن دانسته و از اصل دسترسی رایگان به دادگستری سخن رانده‌اند.^{۶۷} عده‌ای دیگر با بیان مفهوم سلبی از اصل دسترسی به دادگستری، معتقدند که هرگاه جریان نظام دادرسی فاقد تبعیض در فرصت‌های دادرسی بوده و هزینه‌های دادرسی را در کنار تأخیرهای آن کنترل کند، می‌توان نظام دادرسی را کارآمد خواند.^{۶۸}

از جمله ایراداتی که مخالفین وضع هزینه برای دادرسی بیان کرده‌اند، ایجاد مانع در راه دادخواهی^{۶۹} است و این امر نخستین و مهم‌ترین اثر هزینه دادرسی بر یک دادرسی منصفانه می‌باشد؛ چراکه عدم دسترسی به دادگاه و ناممکن بودن طرح دعوا اساساً فرصتی برای پردازش به سایر اصول دادرسی

62. Access to Justice

۶۳. حسین آقایی جنت‌مکان، حق دادرسی عادلانه و منصفانه (دادگرانه) (تهران: جنگل؛ جاودانه، ۱۳۹۶)، ۲۵.

۶۴. همان، ۶۴.

65. CEDEJ, Access to Justice in Europe, Report Prepared by the Research Team on Enforcement of Court Decisions, 8th Meeting 2011, 10.

66. Kenneth Einar Himma, "Towards a Theory of Legitimate Access: Morally Legitimate Authority and the Right of Citizens to Access the Civil Justice System", *Washington Law Review*, 79, 1(2004), 39.

67. Eva Steiner, *French Law* (Oxford: Oxford University Press, 2010), 69.

68. Jayanth K. Krishnan & Mark Galanter, "Bread for the Poor: Access to Justice and the Rights of the Needy in India", *Hastings Law Journal*, 55, (2005), 799-800.

۶۹. مصطفی‌السان، «اصول دادرسی منصفانه مدنی (مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و کامن‌لا)» (رساله دکترا، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۷)، ۱۳۰.

منصفانه به دست نمی‌دهد؛ حق دسترسی برابر به دادگستری و دادخواهی از حقوق بنیادین بشر و از مؤلفه‌های نظام مترقی قضایی است و نهادن هزینه دادرسی در مسیر این حق به معنای سلب آن است؛ در مقابل این عقیده، موافقین اظهار می‌دارند که فقدان هزینه دادرسی می‌تواند به طرح دعاوی واهی^{۷۰} بینجامد که این امر بر جوانب دیگر دادرسی منصفانه از جمله اصل سرعت در دادرسی، اصل صحت و اصل دقت در آرا، آثار منفی خواهد گذاشت و علاوه بر آن، موجب تحمیل هزینه‌های گزاف بر دستگاه قضایی و هدر رفتن منابع مالی عمومی می‌شود و در نهایت این خسارات متوجه جامعه خواهد شد.

۴-۲- اصل برابری سلاح‌ها

اصل برابری سلاح‌ها دلالت بر این دارد که هر یک از طرفین باید یک فرصت منطقی برای ارائه دعوا و دفاعیات خود داشته باشند. اصل برابری سلاح‌ها به معنای عدم تعادل در رفتار با اشخاص نابرابر نیست و دادگاه نباید و نمی‌تواند رفتاری متفاوت با طرفین داشته باشد؛^{۷۱} بلکه حاکی از آن است که باید یک توازن عادلانه میان طرفین ایجاد شود و نابرابری‌هایی که موجب نقض حق بر دادرسی منصفانه است را بر هم زند.^{۷۲} برابری سلاح‌ها مبین آن است که امتیازات و فرصت‌های قانونی برای همه برابر باشد و نابرابری‌ها و تمایزات باید در مرحله تقنین و با دلایل معقول، توجیه و پیش‌بینی شود.^{۷۳} عده‌ای با این استدلال که معافیت خواهان از پرداخت هزینه دادرسی، در جایی که خواننده دعوا در اعتراض به رأی، ناچار به پرداخت هزینه دادرسی است، اعتقاد دارند که اعسار موجب تبعیض و نقض اصل برابری سلاح‌ها است؛^{۷۴} اگرچه مفهوم برابری در سلاح‌ها در چهارچوب نظام سیاسی و اقتصادی مستتر است و طبقات مختلف مردم در یک سطح قرار ندارند^{۷۵} اما نیل به اصل دسترسی به دادگستری مستلزم ارائه تسهیلات به قشر ضعیف برای تأمین فرصت برابر، در قالب اصل حمایت مساوی از طرفین است.^{۷۶} در

70. Lewis, Op. Cit. 273.

۷۱. السان، پیشین، ۵۲.

72. O. J. Settem, "Applications of the Fair Hearing Norm in ECHR Article 6(1) to Civil proceedings" in Fundamental Aspects of the "Fair Hearing" Right (Switzerland: Springer International Publishing, 2016), 111-112

73. Human Right Committee General Comment No.32, U.N. Doc. CCPR

۷۴. ثریا قربان‌دوست، «بررسی فقهی و حقوقی هزینه دادرسی در دعاوی مالی و غیرمالی در محاکم قضایی» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، قم: پردیس دانشگاه قم، ۱۳۹۶)، ۱۰۶.

۷۵. حسن محسنی، «نظام‌های دادرسی مدنی»، مطالعات حقوق خصوصی، ۳۷، ۱ (۱۳۸۶)، ۸۸.

76. Tim Koopmans, Courts and Political Institutions: A Comparative View (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 215.

واقع، اصل برابری سلاح‌ها، به دنبال ایجاد وضعیت و فرصت‌های برابر و متوازن در جریان دادرسی است^{۷۷} و این امر مستلزم بر هم زدن توزیع نابرابر ثروت است؛ از همین رو، جهت تعدیل هزینه‌های مادی، از نهادهایی مانند اعسار و معاضدت قضایی^{۷۸}، بهره گرفته می‌شود و قانون‌گذار انگلستان با ایجاد کمیته معاضدت قضایی، در همین مسیر گام نهاده است. قسمت چهارم از بند دوم قاعده نخست قواعد دادرسی مدنی انگلستان در همین خصوص مقرر می‌دارد: «...۴- موقیعت اقتصادی هر یک از طرفین باید مورد توجه قرار گیرد.»

۴-۳- رسیدگی در مدت‌زمان معقول

مطابق این اصل، باید به دعوای طرفین در مدت‌زمانی رسیدگی شود که ضمن رعایت حقوق دفاعی ایشان و قرار دادن فرصت‌های برابر برای بهره‌مندی از سلاح‌ها، کیفیت خواسته و موضوع دعوا را نیز متأثر نکرده و موجب نارضایتی و یا تضرر طرفین به دلیل طولانی شدن روند رسیدگی نگردد. عدم رعایت این حق، نتیجه دادرسی را فاقد اثر لازم در زمان مناسب خواهد نمود. پیچیدگی نظام‌های حقوقی، سازمان‌دهی نامناسب دادگستری، لزوم دخالت مراجع متعدد در جریان رسیدگی و فقدان نیروی تخصصی مناسب (از نظر کمی و کیفی) را می‌توان از عوامل مؤثر در اطاله دادرسی دانست.^{۷۹}

اطاله دادرسی مهم‌ترین آفت نظام دادگستری است و وجود مراحل متعدد بدوی و اعتراضی و توسل به طرقی مانند اعسار موجب گردیده است که ختم دعوای در نظام حقوقی ایران ماه‌ها و بلکه سال‌ها به طول انجامیده و کاهش دقت و صحت آراء به دنبال بالا رفتن حجم دعوای و ناکارآمدی نظام قضایی کنونی را در پی داشته است.

۵- آثار هزینه دادرسی بر کارکرد نظام قضایی

باید پذیرفت که عدم پیش‌بینی هزینه برای دادرسی همان میزان مشکلاتی را به وجود می‌آورد که بالا بودن آن؛ در دادرسی‌ها، اصل بر کاهش هزینه اقتصادی و اشتباهات است^{۸۰} اما این به معنای حرکت به سمت رایگان شدن دادرسی نیست؛ در واقع، معقول و متعارف بودن هزینه‌ها را باید حد تعادل میان

۷۷. بهنام حبیبی درگاه، حقوق و اقتصاد (تهران: انتشارات جاودانه، ۱۳۹۲)، ۱۴۹.

78. Legal Aid

۷۹. اسدالله یآوری، «حق برخورداری از دادرسی منصفانه و آیین دادرسی نوین»، حقوق اساسی، ۱، ۲ (۱۳۸۳)، ۲۷۲.

۸۰. مجید غمامی و حسن محسنی، «اصول تضمین‌کننده عملکرد دموکراتیک در دادرسی و اصول مربوط به ویژگی‌های دادرسی مدنی»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ۷۴، ۱ (۱۳۸۵)، ۲۸۶.

دو اعتقاد رایگان یا هزینه‌بر بودن دادرسی دانست.^{۸۱} هزینه دادرسی از شاخص‌های کنترل کیفیت و سنجش کارایی نظام دادرسی منصفانه است که باید به صورت نظام‌مند و با رعایت معیارهای منطقی و بر مبنای ملاک‌های عقلانی و هدفمند تعیین گردد.^{۸۲} در همین راستا بند ۲ قاعده ۱/۱ از قواعد آیین دادرسی مدنی انگلستان مقرر می‌دارد:

«تا جایی که امکان دارد رسیدگی عادلانه به دعوا، شامل: الف) تضمین برابری طرفین؛ ب) کاهش دادن هزینه‌ها؛ و ج) رسیدگی به پرونده متناسب با: ۱- میزان وجه مورد ادعا و خواسته؛ ۲- کاهش دادن هزینه‌ها؛ ۳- پیچیدگی مباحث؛ و ۴- موقعیت اقتصادی هر یک از طرفین باید مورد توجه قرار گیرد.»

با این حال، دلایل نقل شده از حقوق دانان نمی‌تواند توجیه‌کننده افزایش نامعقول هزینه‌های دادرسی باشد و هر یک با اشکالاتی مواجه است؛ پیش‌بینی هزینه دادرسی برای جلوگیری از طرح دعوی واهی ضروری است^{۸۳} اما این هزینه نباید به میزانی بالا باشد که طرح دعوی واقعی را برای اشخاصی که حق خود را تضییع یا انکار شده می‌بینند با مشکل مواجه سازد؛ پیش‌بینی نهاد اعسار راهکار قانون‌گذار برای برون‌رفت از این مانع است و با استناد به وجود همین مساعدت قانونی، افزایش هزینه‌ها توجیه شده است و قوه قضائیه به عنوان متولی تعیین تعرفه‌ها، ضمن دنبال کردن اهداف درآمدی خود، این‌گونه توجیه می‌کند که تمسک به دعوی اعسار، اشخاصی را که ناتوان از تأدیه هزینه دادرسی هستند یاری می‌کند و دیگر مانعی برای تحقق اصل دسترسی به دادگستری وجود ندارد؛ اما باید اذعان داشت که طرح دعوی اعسار خود موجب تحمیل هزینه‌هایی مضاعف به دولت، در معنای عام می‌شود؛ به عبارت دیگر، رسیدگی به دعوی اعسار مستلزم صرف وقت، به‌کارگیری نیروی انسانی و افزایش مستحقات دادگستری است و در نهایت، رأی اعسار خواه به نفع خواهان دعوی آن و خواه به ضرر وی باشد، می‌تواند با اعتراض محکوم‌علیه مواجه شود و هزینه‌های مجددی را لازم نماید؛

ملاحظه می‌شود که میزان افزوده شده بر هزینه دادرسی، در نهایت برای رسیدگی به دعوی اعسار صرف می‌شود و دولت از این مسیر سود زیادی نمی‌برد؛ نتیجه دعوی اعسار اگر به نفع خواهان آن باشد، دولت هزینه بدون بازگشتی را متحمل شده است و اگر اعسار رد شود، درآمد زیادی متوجه دولت نخواهد شد؛ اما اثر منفی این دعوا، مطول شدن دادرسی و از بین رفتن زمان، هم برای طرفین دعوا و

۸۱. عارفعلی، پیشین، ۲۵۹.

۸۲. مشهدی، پیشین، ۲۲۹-۲۳۰.

۸۳. مشهدی، پیشین، ۲۲۶.

هم برای دادگاه است؛ این طولانی شدن، تأثیر منفی بر اعتماد و رضایت طرفین از دادگستری دارد و باعث کاهش دقت دادگاه در رسیدگی به پرونده‌ها و افزایش اشتباهات قضایی، به‌واسطه افزایش تعداد پرونده‌های تحت رسیدگی می‌شود؛ هزینه اشتباهات قضایی، ممکن است در نهایت به خزانه عمومی تحمیل شود (اصل ۱۷۱) و وجود اشتباهات قضایی زیاد در فرآیند حل‌وفصل اختلافات، قانون‌گذار را ناگزیر به افزایش تعداد طرق اعتراض به آرا می‌سازد که نه تنها تاکنون مؤثر واقع نشده است بلکه نتیجه آن صعود هزینه جامعه و نزول اعتبار آرا محاکم است.^{۸۴} آثاری که باید به‌عنوان هدف قانون‌گذار از دادرسی دنبال شود اما افزایش هزینه دادرسی همه آنها را زایل می‌کند؛

البته مشکلات این امر به همین موضوع ختم نمی‌شود و می‌تواند زمینه‌ساز مسائل بغرنج‌تری نیز گردد؛ به‌عنوان مثال، اگر صدور و اجرای رأی غیابی به جلب محکوم‌علیه منتهی شود و محکوم‌علیه جهت واخواهی از حکم عاجز از تأدیه هزینه دادرسی باشد، باید دعوای اعسار اقامه کند و تا زمان قطعیت حکم اعسار که مدت زیادی به طول می‌انجامد، در بازداشت بماند و اگر دعوای اعسار رد شود برای استماع دعوای واخواهی ناچار به تأمین هزینه دادرسی خواهد بود. البته، رویه برخی از دادگاه‌ها به این شکل بوده است که با صدور قرار قبولی واخواهی، به ماهیت دعوا وارد شده و با توجه به اثر تعلیقی دعوای واخواهی، از محکوم‌علیه رفع بازداشت می‌شود و توأمان به دعوای اعسار و واخواهی رسیدگی می‌کنند؛ اما اتخاذ طریق مقابل، یعنی منوط بودن ورود به ماهیت دعوای واخواهی به اثبات اعسار، مطابق قواعد آیین دادرسی مدنی بوده و عین قانون است.

بنابراین، در تعیین میزان هزینه دادرسی، باید به تأثیر آن در کاهش هزینه‌های عمومی، تحقق اصل دسترسی به دادگستری، کاهش میزان طرح دعوای نزد مراجع قضایی، جلوگیری از اطاله دادرسی و تضمین اصل سرعت در رسیدگی و گسترش نقش نهادهای جایگزین دستگاه قضایی توجه نمود و در نهایت به دادرسی این اختیار داده شود تا با بررسی میزان کار انجام‌شده در هر پرونده و وقت و هزینه مصروف در آن، به تعیین هزینه متناسب با هر دعوا اقدام کند؛ تجویز هزینه یکسان برای دو دعوا با ارزش مالی برابر که رسیدگی به یکی از آنها به سهولت و بدون صرف زمان زیادی خاتمه می‌یابد و رسیدگی به دعوای دیگر با پیچیدگی بسیاری مواجه و مستلزم به‌کارگیری زمان و هزینه بیشتری است، به دور از عدالت است. همچنین، ممکن است رسیدگی به دعوایی با ارزش مالی کمتر، نسبت به یک دعوی با

۸۴. غمامی و محسنی، اصول تضمین‌کننده عملکرد دموکراتیک در دادرسی و اصول مربوط به ویژگی‌های دادرسی مدنی، پیشین، ۲۸۶.

ارزش مالی بالا دشوارتر باشد و زمان و هزینه زیادی را معطوف خود نماید، در حالی که هزینه دادرسی آن پایین‌تر است. هرچند درصد ثابت را نمی‌توان در همه موارد به ارزش ادعا اعمال کرد تا مشخص شود که آیا هزینه‌ها متناسب هستند یا خیر؟^{۸۵} اما تفکیک دعاوی بنابر ارزش خواسته و اختصاص مسیر رسیدگی واحد برای هر قسم از آنها، آن‌گونه که در بخش‌های ۲۶ و ۲۷ قواعد دادرسی مدنی انگلستان پیش‌بینی شده است، می‌تواند ایراد فوق را مرتفع و اختصاص درصد ثابت برای تعیین هزینه دادرسی را منطقی‌تر نماید. به این ترتیب، قانون‌گذار با پیش‌بینی میزان هزینه‌های احتمالی دادگاه برای رسیدگی به یک دعوا و خدمات ارائه شده و با احتساب میزانی از درآمد که اهداف اقتصادی وی را نیز برآورده سازد، اقدام به تعیین هزینه‌های دادرسی با معیار منطقی می‌کند.

اعراض از حق و ترک اکرایی دادخواهی عبارت اخرای نقض اصل دسترسی به دادگستری و حق دادخواهی مردم است؛ هدایت به سازش با اهرم قرار دادن ضعف اقتصادی ذی‌حق نیز مطلوب یک جامعه مبتنی بر انصاف و یک نظام دادرسی عادلانه نیست و دعاوی اعسار از درد بدخیم نظام قضایی فعلی ایران، یعنی اطاله دادرسی حکایت می‌کند. در این مقام می‌توان دو پیشنهاد ارائه نمود:

۱- پرداخت هزینه دادرسی به زمان دیگری موکول شود؛ (همچنان که اعسار نیز پرداخت هزینه دادرسی را کان‌لم‌یکن نمی‌سازد و معسر موقتاً از پرداخت هزینه دادرسی معاف می‌شود) در این صورت، ضمن امکان تعیین میزان دقیق هزینه‌های صورت گرفته برای رسیدگی به یک دعوا، می‌توان به دادرس فرصت بررسی رفتار طرفین و توجه به حسن نیت ایشان و نیز وضعیت اقتصادی شخصی که باید هزینه‌ها را بپردازد را داد؛ به نظر می‌رسد که انتهای دادرسی مناسب‌ترین زمان برای اخذ هزینه دادرسی در یک نظام مبتنی بر اصول دادرسی منصفانه باشد.

۲- با اختصاص دادن شعبی از دادگاه و یا تدارک سازمان مشخصی، مانند کمیته معاضدت قضایی در انگلستان، برای رسیدگی به ادعای اعسار، ضمن تسریع در رسیدگی به آن، با کاستن از حجم پرونده‌های دادگاه، در جهت اعتلای اصول دیگر دادرسی به‌ویژه اصل سرعت و دقت نیز گام برداشت. با یک محاسبه ساده ریاضی مشخص می‌شود که اقدام اخیر نه تنها هیچ زیان مالی به دستگاه قضایی وارد نمی‌سازد، بلکه موجب افزایش دقت دادگاه‌ها و صحت آرا و در نهایت رضایت عموم از عملکرد این دستگاه نیز می‌شود.

85. Grainger, Fealy & Spencer, Op. Cit. 539.

نتیجه‌گیری

هزینه دادرسی رکنی است انکارناپذیر در دادرسی که در تحقق عدالت مدنی، به‌طور مستقیم بر اصول دادرسی منصفانه اثر می‌گذارد و رضایت طرفین دعوا از نظام قضایی را معطوف به خود ساخته است؛ به هر میزان که هزینه دادرسی کمتر باشد و یا امکان بازگشت هزینه‌های پرداختی به خواهان دعوا فراهم باشد، به همان میزان بر تعداد دعاوی طرح‌شده افزوده می‌شود. در نتیجه، حجم پرونده‌ها بالا رفته و منجر به طولانی شدن زمان دادرسی و در نهایت کاهش صحت و دقت و در آرا می‌گردد. قرار دادن هزینه دادرسی در مسیر اقامه دعوا به‌منظور جلوگیری از طرح دعاوی واهی و کاستن از پرونده‌های دادگستری نیز با وجود نهاد اعسار ثمربخش نبوده و موجب افزایش حجم پرونده‌های دستگاه قضایی شده است؛ نهاد اعسار به‌منظور ایجاد فرصت برابر برای افراد با قدرت اقتصادی نابرابر، آنگاه می‌تواند مفید باشد که موجب اطاله دادرسی نشود اما در نظام حقوقی ما، علاوه بر آنکه هزینه‌های مضاعفی را بر قوه قضائیه تحمیل نموده و موجب تطویل دادرسی شده، با افزایش حجم کار دادگاه‌ها، میزان صحت و دقت در آرا را نیز کاهش داده است. نظام حقوقی انگلستان در پیش‌بینی کمیته معاضدت قضایی و رسیدگی به وضعیت اقتصادی خواهان معاضدت در مدت‌زمان اندک و خارج از دادگاه، مضرات پیش‌گفته در مسیر دادرسی را از بین برده است. همچنین، افزایش هزینه دادرسی فراتر از حد معقول و متعارف آن، مانع از دسترسی مردم به دادگستری می‌شود که در این صورت اساساً بحث از صحت آرا یا زمان رسیدگی محلی از اعراب نخواهد داشت؛

بنابراین میزان هزینه دادرسی باید بر اساس معیارهایی تعیین شود که علاوه بر تحقق اصل دسترسی به دادگستری، موجب کاهش دعاوی و تسریع در رسیدگی و به‌تبع آن افزایش دقت و کاهش اشتباهات قضایی و در نهایت تناسب میان خدمات و هزینه‌ها گردد که در این خصوص، تقسیم دعاوی و پیش‌بینی طرق رسیدگی متفاوت برای اقسام مختلف دعاوی، همان‌گونه که در حقوق انگلستان جریان دارد، پیشنهاد می‌شود. قانون‌گذار با دومرحله‌ای کردن دادرسی و پیش‌بینی مرحله مقدماتی، می‌تواند از طرح دعاوی که قابلیت رسیدگی ندارند جلوگیری و یا اقدام به حل‌وفصل آنها در همان مرحله نماید و در صورت لزوم رسیدگی قضایی نیز، بنا بر پیش‌بینی که از فرایند رسیدگی به یک دعوا داشته، هزینه‌های متناسب با آن مسیر را اخذ کند. در خصوص تأثیر فعال نهادهای جایگزین، قواعد دادرسی انگلستان با اعطای اختیار به قاضی در بررسی رفتار متداعیین و تأثیر اراده طرفین برای فصل دعوا در خارج از دادگاه بر تصمیم‌گیری دادرسی در خصوص جبران خسارت، دادخواهان را به مراجعه به نهادهای غیرقضایی

ترغیب نموده است.

فهرست منابع

- الف) منابع فارسی
- آقای جنت‌مکان، حسین. حق دادرسی عادلانه و منصفانه (دادگرانه) (با تأکید بر قانون آیین دادرسی کیفری ایران)، چاپ اول. تهران: جنگل؛ جاودانه، ۱۳۹۶.
 - السان، مصطفی. «اصول دادرسی منصفانه مدنی (مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و کامن‌لا)». رساله دکتری، تهران، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۷.
 - انصاری، مرتضی. مکاسب، چاپ نوزدهم، جلد ۱. قم: مجمع الفکر الاسلامی، ۱۴۱۵ ه.ق.
 - پوراستاد، مجید و فاطمه حصارخانی. «تحلیل اقتصادی فرایند دادرسی مدنی بر اساس هزینه‌ها»، تحقیقات حقوقی بین‌الملل، ۸، ۲۸ (۱۳۹۴)، ۵۸-۷۴.

<https://sanad.iau.ir/journal/alr/Article/525139?jid=525139>

- حبیبی درگاه، بهنام. حقوق و اقتصاد (حقوق دادرسی مدنی)، چاپ اول. تهران: انتشارات جاودانه، ۱۳۹۲.
- حسینی پویا، سیدمحسن. «بایسته‌های تفسیر مقررات مرتبط با هزینه دادرسی». وکیل مدافع، ۱، ۲ (۱۳۹۰)، ۹۴-۸۰.

https://www.vakilmofadefemag.ir/article_53002.html

- حلی، ابوالقاسم. شرایع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام، چاپ دوم، جلد ۴. تهران: انتشارات استقلال، ۴۰۹ ه.ق.
- خدابخشی، عبدالله. حقوق دعاوی (تحلیل فقهی - حقوقی)، چاپ اول. تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۲.
- رضایی‌زاده، محمدجواد و داود کاظمی. «بازشناسی نظریه «خدمات عمومی» و اصول حاکم بر آن در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران». مطالعات حقوق تطبیقی معاصر، ۳، ۵ (۱۳۹۱)، ۲۳-۴۶.

https://law.tabrizu.ac.ir/article_2091.html

- زمخشری، محمودبن محمد. کشف، چاپ اول، جلد ۱. تهران: ققنوس، ۱۳۹۱.
- زراعت، عباس. محشای قانون آیین دادرسی مدنی، چاپ سوم. تهران: انتشارات ققنوس، ۱۳۸۹.
- شهید ثانی. الروضه البهیة فی الشرح المعه الدمشقیه، جلد ۳. قم: دفتر تبلیغات اسلامی، بی‌تا.
- عارفعلی، مجید. «هزینه دادرسی مدنی، پیوند حقوق و اقتصاد». اطلاعات سیاسی - اقتصادی، ۳۰۹ (۱۳۹۷)، ۲۴۸-۲۶۱.
- عباسی، بیژن. مبانی حقوق عمومی، چاپ اول. تهران: نشر دادگستر، ۱۳۹۳.
- عدل، مصطفی (منصورالسلطنه). حقوق اساسی یا اصول مشروطیت. تهران: بی‌تا، ۱۳۲۷.
- غمامی، مجید و حسن محسنی. اصول آیین دادرسی مدنی فراملی، چاپ اول. تهران: نشر میزان، ۱۳۸۶.
- غمامی، مجید و حسن محسنی. «اصول تضمین‌کننده عملکرد دموکراتیک در دادرسی و اصول مربوط به ویژگی‌های دادرسی مدنی». مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ۷۴، ۷۴ (۱۳۸۵)، ۲۶۵-۲۹۶.

https://jflps.ut.ac.ir/article_25133.html

- قربان‌دوست، ثریا. «بررسی فقهی و حقوقی هزینه‌های دادرسی در دعاوی مالی و غیرمالی در محاکم قضایی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، قم: پردیس دانشگاه قم، ۱۳۹۶.

- کاتوزیان، ناصر. حقوق مدنی، چاپ پنجاه و یکم، جلد ۱. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۵.
 - کلینی، محمدبن یعقوب. اصول الکافی، چاپ اول، جلد ۷. تهران: کتابفروشی علمیه اسلامیة، ۱۳۶۹.
 - متین دفتری، احمد. آیین دادرسی مدنی و بازرگانی، چاپ سوم، جلد ۱. تهران: مجد، ۱۳۸۸.
 - محسنی، حسن. «نظام‌های دادرسی مدنی». مطالعات حقوق خصوصی، ۳۷، ۱ (۱۳۸۶)، ۸۱-۱۱۶.
- <https://doi.org/20.1001.1.25885618.1386.37.1.4.4>
- مروارید، علی اصغر. سلسله‌النبایع الفقہیہ، چاپ اول، جلد ۳۳. قم: موسسه فقه الشیعه، ۱۴۱۳ ه.ق.
 - مشهدی، علی. «تحلیل مبانی و مسائل هزینه دادرسی در دعوی اداری، مورد پژوهی دیوان عدالت اداری». پژوهش حقوق عمومی، ۲۰، ۵۹ (۱۳۹۷)، ۲۱۷-۲۳۷.

<https://doi.org/10.22054/qjpl.2018.11992.1282>

- موسوی اردبیلی، عبدالکریم. فقه‌القضاء، چاپ اول. قم: انتشارات مکتبه الامیرالمومنین، ۱۴۰۸ ه.ق.
- موسوی خمینی، روح‌الله. تحریرالوسیله، ترجمه علی اسلامی، جلد ۱. قم: دفتر انتشارات اسلامی قم، بی‌تا.
- موسوی خوئی، ابوالقاسم. مصباح الفقاهه، چاپ اول، جلد ۱. قم: انتشارات مکتبه الداوری، بی‌تا.
- واحدی، قدرت‌الله. بایسته‌های آیین دادرسی مدنی، چاپ هفتم. تهران: نشر میزان، ۱۳۸۷.
- یآوری، اسدالله. «حق برخورداری از دادرسی منصفانه و آیین دادرسی نوین». حقوق اساسی، ۱، ۲ (۱۳۸۳)، ۲۵۳-۲۸۹.

https://www.asasimag.ir/article_105590.html

ب) منابع خارجی

- CEDEJ, Access to Justice in Europe, Report Prepared by the Research Team on Enforcement of Court Decisions, 8th Meeting, 2011.
- STA Law Firm. Do Lord Woolf's Reforms Need Reforming?. 30 May 2018. Available at: <http://www.mondaq.com/UK/x/705694>
- Einar Himma, Kenneth. "Towards a Theory of Legitimate Access: Morally Legitimate Authority and the Right of Citizens to Access the Civil Justice System". *Washington Law Review*, 79, 1(2004), 31-76. Available at: <https://digitalcommons.law.uw.edu/wlr/vol79/iss1/7>
- Elliot, Catherine and Frances Quinn. English Legal system. London: Longman, 2000.
- Grainger, Ian, Michael Fealy and Martin Spencer. The Civil Procedure Rules in Action. London: Cavendish Publishing, 2000.
- Koopmans, Tim. Courts and Political Institutions: A Comparative View. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Krishnan, Jayanth K. & Mark Galanter. "Bread for the Poor: Access to Justice and the Rights of the Needy in India". *Hastings Law Journal*, 55, (2005), 789-834. <https://www.repository.law.indiana.edu/facpub/380>
- Lewis, Richard. "Litigation Costs and Before-the-Event Insurance: The Key to Access to Justice?". *The Modern Law Review*, 74, 2(2011), 272-286. <https://www.jstor.org/>

stable/20869065

- Shavell, Steven. "The Fundamental Divergence Between the Private and the Social Motive to Use the Legal System". *Journal of Legal Studies*, 26, S2(1997), 575-622. <https://doi.org/10.1086/468008>

- Shavell, Steven. "Suit, Settlement, and Trial: A Theoretical Analysis under Alternative Methods for the Allocation of Legal Costs". *The Journal of Legal Studies*, 11, 1(1982), 55-81. <https://doi.org/10.1086/467692>

- Shilvock, Chris. "Jackson Cost Reforms: A Summary of the Key Changes to Civil Litigation Costs". Fenwick Elliot, 2013. Available at: <https://www.mondaq.com/uk/real-estate/236810/jackson-cost-reforms-a-summary-of-the-key-changes-to-civil-litigation-costs>

- Steiner, Eva. *French Law*. Oxford: Oxford University Press, 2010.

- Settem, O.J. "Applications of the Fair Hearing Normin ECHR Article 6(1) to Civil proceedings", *Fair in Fundamental Aspects of the "Hearing" Right*, Switzerland: Springer International Publishing, 2016.

- Woolf, Harry. *Access to Justice Final Report to the Lord Chancellor on the Civil System in England and Wales*. London: HMSO, 1996.

